

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Gevestigde buitenstaanders: De Indiase diaspora in Oost-Afrika, 1880-2000

Oonk, Gijsbert

Citation

Oonk, G. (2020). Gevestigde buitenstaanders: De Indiase diaspora in Oost-Afrika, 1880-2000. *Leidschrift*, 35(november: De grenzen voorbij. Migratie buiten Europa door de eeuwen heen), 59-73. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448646>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448646>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Gevestigde buitenstaanders: De Indiase diaspora in Oost-Afrika, 1880-2000

Gijsbert Oonk

Nanji Kalidas Mehta werd geboren op 17 november 1887 in een klein dorpje in Noord-West India: Gorona. Zijn vader had een winkeltje in groente, fruit, katoen en textielproducten. Zijn moeder was een toegewijde hindoevrouw die hem graag religieuze verhalen voorlas. Toen Mehta twaalf jaar was, hielp hij zijn vader na schooltijd in de winkel. Af en toe werd hij naar de dichtbijgelegen havenstad Porbandar gestuurd om inkopen te doen. Daar raakte hij gefascineerd door de schepen die uit Aden, Zanzibar, Madagascar en Zuid-Afrika kwamen. Toen Mehta veertien jaar was, reisde hij zelf per boot naar Zanzibar om zijn oom te assisteren met het opzetten van een winkel. Daarna werkte hij voor verschillende andere familieleden in Oost-Afrika. Hij vestigde zich uiteindelijk met zijn eigen winkeltje in Oeganda aan het begin van de twintigste eeuw. Hij stierf in 1969 als een van de rijkste mensen van het land.¹

Het verhaal van Mehta is niet uitzonderlijk. Indiase migranten in Kenia, Oeganda en Tanzania behoren tot de meeste succesvolle economische groepen in Oost-Afrika. Ze zijn de rijkste en best opgeleide klasse van de lokale samenleving. Wat verklaart het economische succes van de Indiase Diaspora in Oost-Afrika? En waarom zijn zij wel in staat om veel geld te verdienen in Afrika, terwijl anderen (ook veel westerse bedrijven) moeite hebben om het hoofd boven water te houden? Tegelijkertijd worden veel Indiërs in Oost-Afrika als buitenstaanders gezien, ondanks het feit dat velen er al meer dan drie of soms zelfs wel vijf generaties wonen. Dat roept nog een andere vraag op: hoe kan het dat een succesvolle groep Indiase migranten nog steeds wordt gezien als buitenstaanders? Dit artikel biedt een Indiaas-Afrikaans perspectief op migratie, integratie en aanvaarding van gevestigde buitenstaanders.

Een korte migratiegeschiedenis

Toen Vasco da Gama in het jaar 1497 aan de Oost-Afrikaanse kust – in Malindi – arriveerde, verbaasde hij zich erover dat er al een groep Indiase

¹ N. K. Mehta, *A Dream Half-Expressed. An Autobiography* (Bombay 1966).

handelaren was.² Hij realiseerde zich snel dat dit betekende dat zij de route van Oost-Afrika naar India kenden. Hij huurde derhalve een Indiase stuurman in om hem de route naar Calicut in Zuid-India te wijzen.³ Die verbinding tussen Zuid-Azië en Oost-Afrika hoeft ons – achteraf gezien – niet te verbazen. De moessonwinden staan dwars op de Indiase oceaan zodat de zeilschepen bijna letterlijk van de ene kant naar de andere kant werden geblazen. In de zomer kon je makkelijk van Afrika naar India varen en in de winter was het makkelijk om de tegengestelde richting te nemen. Maar in de tijd van Da Gama vestigden zich maar weinig Zuid-Aziaten in Oost-Afrika. Dit zou pas aan het eind van de negentiende eeuw meer gestalte krijgen. De komst van de Britten als koloniale overheersers vergrootte de vraag naar koloniale ambtenaren. Deze posities werden veelal opgevuld door goed en Engelstalig opgeleide Indiërs. Daarnaast leidde de bouw van de grote infrastructurele werken, zoals de grote Oost-West spoorweg in Oeganda, die kustplaats Mombasa met het in de binnenlanden gelegen Kampala verbond, tot een stijging van de vraag naar goed opgeleid en gespecialiseerde handwerklieden die in Afrika zelf vaak niet voor handen waren. De al aanwezige Indiase handelaren en geldschietters, zoals Nanji Kalidas Mehta, profiteerden van de groei van het aantal Indiërs in Oost-Afrika, omdat de vraag naar Indiase producten toenam.

Het verhaal van Nanji Kalidas Mehta is een goed voorbeeld van *circulaire* migratie. In de regel maakten Indiërs in Oost-Afrika gebruik van bestaande netwerken, voordat ze zich definitief vestigden. Ze werkten tijdelijk bij een oom of een broer, die al in Oost-Afrika gevestigd was, en gingen dan weer terug naar hun familie in India. Naar verloop van tijd vestigden zij zichzelf ook in Afrika en met behulp van de bestaande netwerken zetten hun eigen bedrijfje op. En uiteindelijk, bij gebleken succes, nodigden zij hun familie (vrouw en kinderen en/of ouders) uit om zich ook in Oost-Afrika te vestigen. Dit was dus een zeer geleidelijk proces.⁴ Het succes van deze ondernemende migranten kan deels verklaard worden uit het feit dat ze

² E. G. Ravenstein, *A Journal of the First Voyage of Vasco Da Gama, 1497-1499* (Cambridge 2010) 45.

³ Er is discussie of Da Gama Ibn Majid zelf inhuurde, of iemand anders. Feit is dat hij gebruik maakte van de kennis van Arabieren met betrekking tot het gebruik van moessonwinden en de stand van de sterren. Zie F. Fernández-Armesto, *Hoe de wereld werd ontdekt. Geschiedenis van de ontdekkingsstochten* (Utrecht 2007) 205.

⁴ G. Oonk, *Settled Strangers. Business Elites in East Africa (1880-2000)* (New Delhi 2013) hoofdstuk 1.

bekend waren met het Britse koloniale systeem. In enkele gevallen spraken ze goed Engels en konden ze ook goed Engels schrijven. Dat was een groot voordeel, omdat het hielp bij het aanvragen van vergunningen, ontheffingen en iedere mogelijke correspondentie met de koloniale machthebbers. Ze waren bekend met het gebruik van geld, 'krediet' en rente terwijl met name in de binnenlanden van Oost-Afrika de ruilhandel in de Swahili cultuur nog dominant was. Indiase handelaren verkochten hun producten veelal aan Swahili boeren en handwerkers op krediet. Die raakten daardoor in de schulden en werden afhankelijk van de Indiase kredietverstrekkers. Met andere woorden, Indiase ondernemers bezaten een aantal belangrijke vaardigheden en inzichten die bij veel Swahili handelaren en boeren in mindere mate aanwezig waren. Ze spraken de taal van de koloniale overheersers, ze hadden grote internationale netwerken en ze kenden de economische principes van de geldeconomie.

De circulaire migratie had echter nog een ander en veelal onderbelicht effect op het succes van Indiase migranten. Het is zeer aannemelijk dat Indiase handelaren en geldschietters die er niet in slaagden om het hoofd boven water te houden in Afrika, uiteindelijk definitief terugkeerden naar India. Dit werd bevestigd in mijn onderzoek, waarin ik laat zien dat veel Indiase handelsbedrijven, winkels en geldschietters in de periode tussen 1880-1920 failliet gingen.⁵ Er waren tal van oorzaken voor deze faillissementen. Sommigen hadden gewoon pech. Zij werden getroffen door een storm of een lokaal gewelddadig conflict waardoor hun winkel werd vernietigd of geplunderd. Wanneer ze niet in staat waren hun schuldeisers terug te betalen of hernieuwd vertrouwen voor nieuw krediet konden winnen kozen ze veelal het hazenpad. Anderen hadden te maken met ziektes en fysieke ongemakken in hun nieuwe leefomgeving. De kosten voor medicijnen en medische hulp wogen niet op tegen de bescheiden inkomsten van hun onderneming. Daarnaast waren er talloze voorbeelden van geldschietters die geld hadden uitgeleend aan personen die niet in staat waren dat terug te betalen. Ook zij gingen uiteindelijk failliet. Met andere woorden, de families die zich wel vestigden waren per definitie families die zichzelf hadden bewezen. De succesvolle families bleven in Oost-Afrika en India bleef een sociaal vangnet voor Indiërs die het hoofd niet boven water konden houden in Oost-Afrika. Een ruwe schatting op basis van faillissement rapporten in Zanzibar laat zien dat ongeveer tien procent van de nieuw gevestigde Indiase ondernemers binnen een jaar failliet was. De meeste Indiërs keerden terug naar India. Met

⁵ Oonk, *Settled Strangers*, hoofdstuk 2.

andere woorden, het proces van circulaire migratie, ondernemen en zich vestigen in Oost-Afrika was geleidelijk. Slechts diegene die uiteindelijk economisch succesvol waren gebleken, bleven. De meeste anderen keerden terug. Zo bezien, waren diegene die zich uiteindelijk vestigden in Oost-Afrika per definitie succesvol.

Hoe het ook zij, het aantal Indiase migranten steeg sterk in de periode 1901-1969, van ongeveer 2300 in 1901 tot 300.000 in 1962. Dit waren niet alleen handelaren en geldschieters, maar ook arbeiders die meehielpen aan de bouw van de Oeganda spoorlijn, die de verbinding tussen Mombassa en de binnenlanden maakten. Daarnaast werden Indiërs in toenemende mate gerekruteerd als koloniale ambtenaren en onderwijzers. Na 1962 nam het aantal migranten sterk af, als gevolg van de dekolonisatie van Oost-Afrikaanse landen. De Oegandese dictator Idi Amin zette de Indiërs letterlijk het land uit. De Indiase bevolking (of ze nu Oegandees staatsburger waren of niet) kregen in augustus 1972 negentig dagen de tijd om hun spullen te pakken en het land te verlaten. Ze mochten per persoon vijf en dertig pond sterling meenemen en de rest moest in Oeganda blijven.⁶ Ook in Kenia en Tanzania werden de Indiase bedrijven genationaliseerd.

Idi Amin maakte dankbaar gebruik van het negatieve sentiment dat was ontstaan in een deel van de Afrikaanse bevolking. Zij zagen dat Indiërs rijk waren en allerlei privileges hadden. Veel van hen waren in dienst van Indiase ondernemers en voelden zich uitgebuit. Idi Amin stelde dat Indiërs de gemaakte winsten wegsluisden uit Afrika en niet in Afrika wilden investeren. In zijn eigen woorden: 'They [de Indiërs] are milking the cow and not feeding it'.⁷ Daar bleek echter maar weinig bewijs voor te zijn, integendeel, onderzoek laat juist zien dat de meeste winsten juist werden geherinvesteerd in Oost-Afrika.⁸

⁶ New Vision TV, Special Report – The last Indian to leave Uganda, <https://www.youtube.com/watch?v=XkbfN3wuu74>, geraadpleegd op 18 maart 2020.

⁷ Ibidem.

⁸ D. Himbara, *Kenyan Capitalists, the State, and Development* (Boulder 1994).

	Kenia	Oeganda	Tanzania	
1995/2000	100.000	12.000	90.000	
1984	50.000	1.000	30.000	
1972	105.000	1.000	52.000	
1969	140.000	75.000	85.000	
1962	175.000	77.500	92.000	+ 20.000 in Zanzibar
1939	46.897	17.300	25.000	+ 15.500 in Zanzibar
1931	43.623	14.150	25.144	+ 15.247 in Zanzibar
1921	25.253	5.200	10.209	+ 13.772
1901	1000	300	1000	+1000 in Zanzibar

Tabel 1. Aantallen Zuid-Aziaten in Oost-Afrika, 1901-2000. Bron: G. Oonk, *Asian in East Africa. Images, Histories & Portraits* (Arkel 2004). De getallen van 1969, 1972 en 1984 zijn geschat. De getallen voor 1995/2000 zijn gebaseerd op de gegevens van de *Indian High Level Commission Report for Indian Diasporas*, 2002.

Navigeren tussen Indiase, Swahili en Europese culturen

De Indiase handelaren en financiers in Zanzibar en de Oost-Afrikaanse kuststreken waren opgeleid in India. Ze konden lezen en schrijven in het Gujarati en veelal ook in het Engels. Nanji Kalidas Mehta bijvoorbeeld, kon zowel Indiaas als Engels lezen en schrijven toen hij in Zanzibar arriveerde. De Indiase gemeenschap in Oost-Afrika had echter al snel in de gaten dat koloniale overheden en missionarissen in Afrika niet geïnteresseerd waren in het onderwijzen en opleiden van de Indiase gemeenschap aldaar. Hun aandacht ging vooral uit naar de Swahili gemeenschap. Ze besloten daarom hun eigen scholen op te richten. In die scholen werd het onderwijs gegeven in Gujarati en Engels en er was veel aandacht voor Indiase cultuur en geschiedenis. Er werd geen Swahili onderwezen. Een van die scholen was de Santokben Nanji Kalidas Mehta Nursery School, die in 1934 werd geopend. Het onderwijs werd door Indiërs zelf gefinancierd. Het waren veelal de rijkste Indiërs die het voortouw namen. Dat wil niet zeggen dat de koloniale overheid zich helemaal afzijdig hield. De Duitse koloniale overheid in Duits Oost-Afrika (het huidige Tanzania) probeerde aan het begin van de twintigste

eeuw de Indiase gemeenschap te dwingen om hun financiële jaarrapporten in het Duits aan te leveren en niet in het Gujarati. De Duitsers gingen er – waarschijnlijk niet ten onrechte – vanuit dat er werd gesjoemeld met de cijfers om belastingen te kunnen ontduiken. De Indiërs weigerden hieraan mee te werken. Toen de Duitsers probeerden met formele wetgeving en zelfs fysieke dwang de Indiërs te dwingen tot het aanleveren van de belastingformulieren in de Duitse taal besloten de Indiërs hun ondernemingen te verkassen van Dar es Salaam (Duits Oost-Afrika) naar Mombassa (Brits Oost-Afrika). Dat was natuurlijk niet de bedoeling, want daarmee zou een belangrijk deel van de economie in Duits Oost-Afrika getroffen worden. De Duitsers kozen uiteindelijk eieren voor hun geld. Ze accepteerden jaarrapporten in het Engels en Gujarati. Hun oplossing was om Indiase belastingambtenaren in dienst te nemen die de belastingaangiften gingen controleren.⁹ Dit voorbeeld laat vooral zien hoe machtig de Indiase handelaren en geldschietters waren. De Duitsers waren uiteindelijk meer afhankelijk van hen dan omgekeerd. De Duitsers realiseerden zich snel dat zonder de medewerking van de Indiase economische elite de opbouw van een kolonie in Oost-Afrika schier onmogelijk was.

De nadruk op Indiaas onderwijs en Indiase taal en cultuur zien we ook in de bouw van Indiase tempels en moskeeën. Die werden – net als de scholen – ook door de Indiase gemeenschappen gefinancierd. Aanvankelijk werden religieuze bijeenkomsten in de eigen huizen van mensen georganiseerd, maar naarmate de gemeenschap groter werd was er ruimte voor aparte gebouwen. Uiteindelijk kreeg iedere sub-kaste zijn eigen religieuze huis. De Hindu Lohanas bouwden hun Lohana Mandal, de Patels kregen een ‘Patel building’ en ook Khojas en Bohras bouwden hun eigen moskeeën. Zo bezien creëerde de Indiase gemeenschap dezelfde standen en religieuze verschillen en diversiteit als ze in India gewend waren. In feite werd de Indiase samenleving in Gujarat zoveel mogelijke gereproduceerd. In sommige wijken in grote steden als Mombassa, Dar es Salaam en Nairobi ontstond zelfs een ‘little India’, een klein nagebootst India.

De Indiase cultuur werd niet alleen door scholing en gebedshuizen gereproduceerd, maar ook de Indiase familie tradities werden zoveel mogelijk in stand gehouden. Waar mogelijk trouwden Indiase families binnen dezelfde kasten en soms zelf binnen de eigen subkasten en regio’s van herkomst. De rituelen rond geboorte, huwelijk en de dood bleven zeer vergelijkbaar met die van het moederland. Hindoes lieten niet zelden een Brahmaan uit Gujarat

⁹ Oonk, *Settled Strangers*, 151-152.

overkomen om het huwelijk tussen de echtgenoten de bezegelen. Ook eetgewoonten (vegetarisch, geen alcohol) werden zo veel mogelijk gehandhaafd, al was dat niet altijd even makkelijk in een regio waar het eten van vlees en drinken van alcohol zeer vanzelfsprekend was. Bovendien was het binnen de kaste-hiërarchie traditie om geen eten aan te nemen van mensen uit lagere kasten. In sommige rijke families was het derhalve gebruikelijk om een Brahmaanse kok uit Gujarat over te laten komen.¹⁰

De ongemakkelijkheid met de Indiase voedingsgewoonten bij derde en vierde generaties hindoes kwam treffend aan het licht toen ik als onderzoeker in Nairobi werd uitgenodigd om samen met een aantal Indiase handelsfamilies te eten in een Indiaas restaurant in Nairobi. Ik zag dat de oudere generaties vooral vegetarisch eten bestelden, terwijl sommige jongeren ook vlees bestelden. Dat bleek een geaccepteerd patroon. De jongere generatie at vaker vlees. Sommige jongeren wisten zelfs te vertellen dat ze af en toe biefstuk aten. Met andere woorden, vlees van een (heilige) koe. Maar, zo vertelden ze me, dat deden ze uit respect voor de religie en gewoonten nooit waar hun ouders bij waren. Toen ik vroeg of het eten van koeienvlees niet een soort heiligheidsschennis was, antwoordde een van de jongere gasten dat koeien in India heilig waren, maar dat de koeien in Kenia dat niet waren. Ze zochten dus nog wel een culturele legitimering voor hun gedrag, maar dit voorbeeld laat ook zien dat die culturele waarden rekkelijk waren.

De Indiase cultuur in Oost-Afrikaanse context veranderde in de opvolgende generaties vanaf ongeveer 1920. De gevestigde buitenstaanders pasten zich steeds meer aan de Oost-Afrikaanse context aan, terwijl ze tegelijkertijd probeerden de Indiase cultuur zoveel mogelijk in stand te houden. Dat bleek wonderlijk genoeg vooral uit de veranderende huwelijken en huwelijkspatronen. Aan het begin van de twintigste eeuw reisde de Indiase mannen veelal terug naar India om daar te trouwen. Vaak ging men terug naar het geboortedorp en trouwde daar binnen de lokale gemeenschap. Naarmate het aantal Indiërs in Oost-Afrika groeide werd het steeds makkelijker om ook een bruid binnen de eigen gemeenschap in Oost-Afrika te vinden. In de loop der tijd ontwikkelde Indiase mannen in toenemende mate een voorkeur om met een in Afrika (geboren en) getogen Indiase vrouw te trouwen. In Oost-Afrika geboren en getogen Indiase vrouwen kenden de lokale cultuur en taal. Ze wisten hoe ze moesten onderhandelen op de lokale markten en hoe ze het Swahili personeel in huis konden aansturen. Tegelijkertijd kenden ze de

¹⁰ C. Salvadori, *Through Open Doors. View of Asian Cultures in Kenya* (Nairobi 1989).

Indiase gewoonten en gebruiken. Ze konden Indiaas koken en ze wisten hoe ze zich moesten gedragen als ‘echte’ Indiase vrouwen. Daarnaast konden zij meewerken in de winkeltjes van de Indiase handelaren en dat was soms hard nodig. Indiase vrouwen uit India waren daar vaak niet toe bereid. Met andere woorden: Indiase mannen hoefden en wilden niet meer terug naar India voor een huwelijk. In die zin raakten zij meer verwijderd van de Indiase samenleving.

Die verwijdering van de Indiase samenleving zette zich door in de volgende generaties. In de loop van de jaren zestig van de vorige eeuw werd het onderwijs van de Indiase taal en cultuur steeds minder belangrijk. De Indiase elite en middenklasse in Oost-Afrika realiseerde zich dat hun toekomst niet in India lag maar in Oost-Afrika en het Verenigd Koninkrijk. Ze woonden, leefden, werkten en verdienden hun geld in Oost-Afrika, maar ze richtten zich cultureel en economisch gezien steeds meer op de Britten. Zij die het zich konden veroorloven stuurden hun kinderen zo veel mogelijk naar kostscholen en universiteiten in Engeland. Oost-Afrika was nog steeds onderdeel van het Britse rijk en zogenaamde koloniale onderdanen konden zonder visum naar het centrum van de koloniale macht reizen. Ze kochten zorgverzekeringen die het mogelijk maakten om zich in extreme gevallen ook in Engeland te laten behandelen.

Deze veranderende oriëntatie van het Oosten (India) naar het Noorden (het Verenigd Koninkrijk) van de Indiase elite is ook zichtbaar in de kleding van Indiase mannen. Hieronder staan twee foto's die dertig jaar na elkaar zijn genomen in Mombassa (Kenia). Op de voorgrond zien we een delegatie van leden van de zogenaamde Ithnasheri gemeenschap en op de achtergrond dezelfde moskee. De eerste foto is genomen in 1954. Hier zien we dat de meeste mannen hun zogenaamde *shermanis* (lange jassen) en een zwart hoofddeksel dragen. Het belangrijkste lid van de gemeenschap draagt een tulband. Dertig jaar later ziet het beeld er heel anders uit. Verreweg de meeste mensen dragen een westers driedelig pak en een stropdas. De zwarte hoofddeksels en de *shermanis* zijn verdwenen. Er zijn drie mogelijke oorzaken voor deze verandering. Ten eerste zien we dat het Britse systeem van schooluniform ook in Oost-Afrika werd gekopieerd. Dus veel jonge Indiërs waren op die manier gewend geraakt aan westerse kleding. Dat gold ook voor jonge adolescenten die Britse kostscholen en universiteiten hadden bezocht. Ook daar raakten zij gewend aan het westerse pak voor mannen. Ten tweede richtten, zoals eerder aangegeven, Indiase handelaren en geldschietters zich steeds minder op India en de Indiase cultuur, maar juist op Oost-Afrika en

Europa. Aanpassing aan de kleding van de koloniale westerse elite hoorde daar bij. En ten derde, moedigden lokale Indiase leiders deze veranderingen aan. De spirituele leider van de Ismailis, de Aga Khan, was heel expliciet in het promoten van westerse waarden en normen. Hij was een actief promotor van Engels als voertaal voor de Indiërs in Oost-Afrika, scholing voor jongens en meisjes en het aanpassen van kledinggewoonten.¹¹

Afbeelding 1. Ithnasheri community in Mombasa 1954. Zie G. Oonk, 'Clothing matters: Asian-African Businessmen in European Suits, 1880-1980', *Comparative Sociology* 10 (2011) 533.

¹¹ G. Oonk, 'Clothing matters: Asian-African Businessmen in European Suits, 1880-1980', *Comparative Sociology* 10 (2011) 528-547: 532-533.

Afbeelding 2. Ithnasheri community in Mombasa 1984. Zie Gijsbert Oonk, 'Clothing matters: Asian-African Businessmen in European Suits, 1880-1980', *Comparative Sociology* 10 (2011) 534.

Politieke aspecten

Vanaf het moment dat Indiase families zich definitief vestigden in Oost-Afrika, realiseerden zij zich dat ze moesten navigeren tussen drie politieke en culturele arena's. Ten eerste was er het thuisfront in India. Zij moesten ervan overtuigd worden dat vestiging in Oost-Afrika (in plaats van circulaire migratie) profijtelijk was voor de familie in zijn geheel. In veel gevallen lukte het succesvolle Indiase handelaren om hun ouders en schoonouders over te halen om zich ook in Oost-Afrika te vestigen, maar in andere gevallen bleven de familieoudste en enkele familieleden actief in India. Ten tweede realiseerden de Indiërs in Oost-Afrika zich al snel dat ze in Oost-Afrika met een andere groep buitenstaanders te doen hadden. De belangen van de Europese kolonisten liepen zeker niet altijd parallel met die van de Indiërs.

Zo stelde de Britse koloniale overheerser allerlei wetten op die discriminerend waren voor de Indiërs. Indiërs werden bijvoorbeeld uitgesloten van landbezit in de zeer vruchtbare ‘white lands’. De Indiase gemeenschap verzette zich tegen dergelijke discriminerende regelgeving door onder andere de oprichting van de zogenaamde *East African Indian National Congress* (EANC). Deze werd naar evenbeeld van de *Indian National Congress* (INC) opgericht en had als doel de economische en politieke belangen van Indiërs in Oost-Afrika te verdedigen. Ten derde werd de loyaliteit van de Indiase gemeenschap aan de nieuw te vormen Oost-Afrikaanse staten (Kenia, Oeganda en Tanzania) verschillende malen op de proef gesteld. Toen India in 1947 onafhankelijk werd, kregen de Indiërs in de diaspora niet de keuze om een Indiaas paspoort te krijgen. De eerste premier van India, Jawaharlal Nehru, verklaarde dat de Indiërs in de diaspora zich moesten richten op de landen waar ze woonden. India was een arm land dat in opbouw was en had weinig economische of politieke middelen om invloed uit te oefenen in de rest van de wereld. De meeste Indiërs in Oost-Afrika waren nauwelijks getroffen door deze maatregel. Zij waren formeel onderdanen van het Britse rijk (*British Subject*) en dat gaf hen genoeg ruimte om te reizen naar India en Europa en binnen Oost-Afrika. Dit veranderde aan de vooravond van de onafhankelijkheid van Oost-Afrikaanse staten in begin van de jaren zestig.

Die navigatie tussen Indiase, Europese en Oost-Afrikaanse culturele en politieke krachten plaatste de Indiase gemeenschap in Oost-Afrika voortdurend voor ingewikkelde dilemma’s. De ‘loyaliteitskwestie’ aan het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw was een van de meest prangende dilemma’s met niet voorziene consequenties. Leden van de Indiase gemeenschap in Oost-Afrika moesten derhalve kiezen of ze *British subject* bleven of een paspoort van een nieuwe Afrikaanse staat (Kenia, Tanzania of Oeganda) zouden nemen. De meeste Indiase families waren inmiddels sinds twee of soms zelfs drie generaties gevestigd in Oost-Afrika. Dit was hun nieuwe thuis geworden. Tegelijkertijd wilden ze de deur openhouden naar Europa en met name het Verenigd Koninkrijk. De handel met Europa floreerde en de kinderen van de rijkste Indiërs in Oost-Afrika gingen daar naar de kostschool en de universiteit. Verder hadden ze geen idee wat de gevolgen van hun keuze zou kunnen zijn voor de toekomst en daarom wilden ze zoveel mogelijk opties openhouden. De meeste families kozen er uiteindelijk voor om de paspoort-kwestie pragmatisch op te lossen. Sommige kozen voor de mogelijkheid waarbij de mannen een lokaal Afrikaans paspoort kregen en de vrouwen *British Subject* bleven. Dat laatste

gaf hen de mogelijkheid om tijdens hun zwangerschap naar het Verenigd Koninkrijk te reizen en het kind daar te laten bevallen. In dat geval hadden hun kinderen recht op een Brits paspoort. En dat paspoort gaf weer goedkoop toegang tot (universitair) onderwijs en medische zorg. Sommige Indiase families hadden netwerken in twee of drie verschillende te vormen landen. De geografische realiteit van de nieuw te vormen landen (Kenia, Oeganda en Tanzania) was niet altijd dezelfde als die van de Indiase handelsfamilies. Zij verdeelden de paspoorten tussen de broers. De ene broer werd Keniaan en de andere werd Oegandees. De meeste Indiërs hadden echter geen idee voor welk land ze moesten kiezen en wat daar de consequenties van konden zijn. Zij kozen niet. Dat betekende dat ze in de praktijk *British Subject* bleven. Dat werd ze niet in dank afgenomen. Sommige Afrikaanse leiders spraken hun ongenoegen uit over het gebrek aan loyaliteit met de ‘Afrikaanse zaak’, in hun ogen moesten ze juist voor een Afrikaans paspoort kiezen.

Na de onafhankelijkheid van Oost-Afrikaanse staten (Tanzania in 1961, Oeganda in 1962 en Kenia in 1963) konden de spanningen tussen de Indiërs in deze landen hoog op lopen. Het maakte uiteindelijk niet veel uit of ze voor een Afrikaans paspoort hadden gekozen of niet. De loyaliteitskaart werd regelmatig gespeeld. Hun zichtbare anders-zijn maakte hen van tijd tot tijd effectieve zondebokken. In 1972 gaf generaal Idi Amin van Oeganda zijn zogenaamde ‘farewell speech’ voor de Indiërs. In die speech beschuldigde hij de Indiase gemeenschap van economische sabotage. Zij zouden alleen maar in Afrika zijn om winst te maken en die afromen ten koste van de Afrikaanse Oegandese gemeenschap. Zij zouden niet investeren in Afrika. De Indiase gemeenschap kreeg letterlijk negentig dagen de tijd om hun spullen te pakken en te vertrekken.¹² Het maakte niet uit of ze een Oegandees paspoort hadden of niet. Meer dan 70.000 mensen moesten het land verlaten. Ze werden onteigend en kregen maximaal 55 pond mee als zakgeld.¹³ Dit bleef Nanji Kalidas bespaard. Hij stierf in 1969. Maar zijn zoon Mahendra Mehta, die toen negentien jaar was, stond voor de bijna onmogelijke taak om het nalatenschap van zijn vader zoveel mogelijk overeind te houden in de turbulente tijden die zouden komen.

¹² Urban TV Uganda, TNR: The 90 Day Ultimatum, https://www.youtube.com/watch?v=gLcrU6e-h_E, geraadpleegd op 20 februari 2020.

¹³ Oonk, *Settled Strangers*, 218.

De Indiase overheid had al snel laten weten – in lijn met de Nehru politiek – dat ze weinig konden betekenen voor de Indiërs in Oost-Afrika. De Britse overheid was eveneens zeer terughoudend met het aanbieden van oplossingen, maar ging onder grote internationale druk uiteindelijk overstag. Zij namen samen met Canada het leeuwendeel van de vluchtelingen op. Ook Nederland ving ongeveer tweehonderd mensen op.¹⁴ De Britse overheid heeft -achteraf gezien- geen spijt gekregen van de Oegandese Indiërs. Zij behoren tegenwoordig tot de hoogstopgeleide en zeer welvarende hogere middenklasse. Ze vonden banen als advocaat, accountant, tandarts en docent op universiteiten. Andere bleven actief in de (internationale) handel en als ondernemers en zelfstandigen. Hun kennis van de Oost-Afrikaanse cultuur, de Britse waarden en normen en hun Indiase identiteit maakte dat ze zich makkelijk konden bewegen in zeer gevarieerde economische en culturele groepen. Ze spraken vaak Engels, Gujarati en Swahili en ze waren bekend met lokale omstandigheden en gewoonten. Hun Indiase, Oost-Afrikaanse en Britse achtergrond maakte hen als vanzelfsprekend wereldburgers die hun culturele kennis en kapitaal en hun internationale netwerk inzetten voor hun onderneming of carrière.

Voor mensen als Mahendra Mehta lagen de zaken ingewikkelder. De Mehta groep bezat veel grond, onroerend goed en industrie in Oeganda. Dat werd allemaal genationaliseerd in 1971.¹⁵ Hij werd dus gedwongen om zich te richten op de handel en ondernemingen buiten Afrika, zoals een plastic fabriek in India en enkele investeringsmaatschappijen in Canada. In 1979 werd Idi Amin afgezet. Niet lang daarna werden de Indiërs door de nieuwe president, Museveni, uitgenodigd om zich weer te vestigen in Oeganda. Hij realiseerde zich maar al te goed dat Indiërs een belangrijke motor waren – en weer konden worden – voor de Oegandese economie. Mahendra Mehta had hierbij een uitzonderlijke symboolfunctie. Mede hierdoor slaagde hij erin om groot deel van zijn oorspronkelijke bezittingen terug te krijgen. De meeste Indiërs waren minder gelukkig. Zij zagen dat hun huizen werden bewoond door Oegandezers, die huur betaalden aan moeilijk traceerbare huiseigenaren. Veel van hen namen uiteindelijk niet eens de moeite om terug te gaan, omdat

¹⁴ VPRO, Oegandezers opgenomen in Nederlandse Gemeenschap (Polygoonjournaal) 1972, https://www.vpro.nl/speel~WO_VPRO_041953~oegandezers-opgenomen-in-nederlandse-gemeenschap-polygoonjournaal-1972~.html, geraadpleegd op 20 februari 2020.

¹⁵ P. Panayi en P. Virdee ed., *Refugees and the End of Empire, Imperial Collapse and Forced Migration in the Twentieth Century* (Palgrave 2011) 42-43.

het in de praktijk onmogelijk bleek om bezittingen terug te vorderen. De meesten hadden zich inmiddels definitief gevestigd in Groot-Brittannië, met name in Londen en Leicester.¹⁶

Tot op de dag van vandaag krijg ik van enkele families die centraal stonden in mijn onderzoek een jaarlijkse update met namen en adressen waar de familie woont. In veel gevallen staan de familieoudsten aan het begin van deze zogenaamde *family directories*. Wat ze gemeen hebben is dat hun families ergens tussen het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw van Gujarat (Noord-West India) naar Oost-Afrika zijn gemigreerd. Via Oost-Afrika zijn ze uiteindelijk in Groot-Brittannië en Canada terecht gekomen. De meeste wonen nu in Groot-Brittannië, maar ze hebben allemaal nog enkele familieleden Oeganda, Tanzania en Kenia wonen. Daarnaast komen ook landen als Mauritius, India, Pakistan en de Verenigde Staten voor. Zij spreken vaak nog Gujarati (de taal die in Noord-West India gesproken wordt), maar ook Swahili (de belangrijkste taal in Tanzania en Kenia) en Engels (de meeste mondiale taal). Dat betekent dat ze in drie talen kunnen communiceren over de kwaliteit van bijvoorbeeld agrarische producten of textielproducten. Daarnaast kennen ze de handel en wandel in deze drie verschillende culturen. Deze culturele vaardigheden zijn zeer belangrijk geweest voor het economische succes van deze families in de periode na 1990. Je zou kunnen zeggen dat ze een mooi voorbeeld zijn van wereldburgerschap waarin drie verschillende culturen, tradities en gewoonten samenkomen.

Opvallend genoeg maakt juist dat ‘wereldburgerschap’ ze onzichtbaar in de geschiedschrijving. De Indiase diaspora heeft nauwelijks een stem gekregen in de Indiase nationale geschiedschrijving. En ook de Indiase politieke elite trok haar handen af van het lot van de Indiërs overzee, zoals ik heb laten zien in dit artikel. Daarnaast hebben Indiërs nauwelijks een stem gekregen in de (koloniale) geschiedenis van de Britten. Die geschiedenis vertelt toch vooral het verhaal van de witte overheersers en de ongemakkelijke relatie met de zwarte Afrikaanse bevolking. Andere groepen worden nauwelijks genoemd. Hetzelfde geldt voor de nationale geschiedschrijving van Tanzania, Kenia en Oeganda. Ook daar is de focus vooral op zwarte en witte geschiedenis, maar dan vanuit het Afrikaanse perspectief. Dit is des te opvallender, omdat er in de periode tussen 1880-1960 over het geheel genomen meer dan tien keer zoveel Indiërs in Oost-

¹⁶ Dit proces is op een fantastische manier verfilmd in de film *Mississippi Massala*. Een Amerikaanse film uit 1991 geregisseerd door Mira Nair. De hoofdrollen worden vertolkt door Denzel Washington en Sarita Choudhury.

Afrika waren dan Europeanen. Daarnaast waren Indiërs verantwoordelijk voor meer dan tachtig of negentig procent van het bruto nationaal product.¹⁷ Nanji Kalidas Mehta en met hem de Indiase diaspora in Oost-Afrika zijn een belangrijke factor geweest in de geschiedenis van India, Oost-Afrika en het Britse koloniale rijk. De nationale geschiedschrijving heeft hen te kort gedaan en om die reden verdienen ze een plek in de wereldgeschiedenis.

¹⁷ Oonk, *Settled Strangers*, 63-111. Hierbij moet worden opgemerkt dat een groot deel van de Oost-Afrikaanse economie vooral bestaat uit een informele economie.